

jednak w tym przypadku traktować jako obniżenia wartości nominalnej; wydaje się to całkiem wiarygodne w świetle faktu, iż wartość solidusa w stosunku do denarów na przełomie lat siedemdziesiątych wzrosła jedynie w nieznacznym stopniu, z 6 740 do około 7 000 denarów. Według późniejszych konstytucji cesarskich zawartych w kodeksie Teodozjusza (419 r.) oraz *Novellae Valentinianae* (445 r.), wartość solidusa wahała się od 7 000 do 7 200 denarów, a u schyłku IV w. odpowiadała 6 800 denarom¹⁰⁰. Istnieją jednak trudności w utożsamianiu jednostek pieniężnych występujących we wspomnianych źródłach pisanych z nominalami uczestniczącymi w obiegu monetarnym, wynika to z jednej strony z ich często umownego charakteru, a z drugiej znacznego zróżnicowania typologicznego emitowanych jednostek. Przykładowo w latach 350—363 występują trzy odmiany brązowych monet, oznaczonych przez numizmatyków symbolami AE 1, AE 2 i AE 3, dla których nie dysponujemy danymi źródłowymi odnośnie ich faktycznej wartości nominalnej¹⁰¹.

Obniżenie przez Walentyniana i jego następców standardu poszczególnych nominalów wynikało z pogłębiających się trudności kruszcowych państwa, zmuszających cesarzy do generalnej zmiany dotychczasowej polityki w stosunku do przemysłu wydobywczego, co znajduje potwierdzenie w nasilających się konfiskatach majątków najbogatszych obywateli¹⁰². Nic nie wskazuje na to, by wspomniane próby przyniosły poprawę sytuacji, skoro konstytucja cesarska z lat 371—373 dowodzi spadku kursu miedzianej monety w stosunku do solidusa. Część badaczy, opierając się na wysokości cen chleba z tego okresu, przyjmuje za możliwy wzrost poziomu wymiany brązowych nominalów w latach następnych, co może pozostać w związku z wprowadzeniem do obiegu monetarnego tremmissisa. Pomijając kwestię dyskusyjnych argumentów przytaczanych na rzecz słuszności powyższej hipotezy, rozstrzygający argument — jak się wydaje — stanowi list Symmachusa z przełomu 384/5 r., dotyczący wzrostu ceny złota za panowania Gracjana¹⁰³.

L'empereur Julien l'Apostat pour la réorganisation du monnayage romain, WN XXIII, 1979, s. 320 n.

¹⁰⁰ *Cod. Theod.* XIV 4,4; *Nov. Val.* XVI; *Symm. Rel.* XXIX. Zob. F. Hultsch, *Griechische und Römische Metrologie*, Berlin 1882, s. 380 n.; Ruggini, *o.c.*, s. 311, przyp. 29.

¹⁰¹ J. Mac Isaac, *The weight of the late 4th and early 5th century nummus* (AE 4), *ANS MN XVIII*, 1972, s. 59 n.

¹⁰² *Symm. Ep.* X 2; *Cod. Theod.* X 19,7.

¹⁰³ W ślad jednak za Johnsonem i Westem, *Currency*, s. 123, należy zwrócić uwagę, że wzrost cen towarów miał miejsce jedynie wówczas, gdy ceny były wyrażone w różnych frakcjach denarów względnie w drachmach; w sytuacji gdy ich wysokość notyfikowano w solidusach lub w okresie późniejszym w kerationach, nie sposób mówić o progresji. Jedynie sensowne jest przyjęcie w tej sytuacji, iż system notyfikacyjny w papirusach egipskich posiadał czysto umowny charakter oparty na tradycyjnych, jeszcze ptolemejskich zależnościach metrologicznych. Wszelkie badania typu porównawczego wymagają więc przeliczeń na złote jednostki pieniężne. Por. P.O. 85; P.O. 1056; P.O. 2267; PER 225; SB 7034; *Stud.* XX 81. Zob. również Sperber, *Costs*, s. 263, 273 n. (XI). Sporo uwagi zasadam notyfikacji sum pieniężnych w egipskich papirusach poświęcił A. W. Persson, *Staat und Manufaktur im römische Reich*, *Skrifter utgivna av Vetenskaps i Lund*, III, 1925, s. 105. Dla okresu późniejszego Carrié, *Monnaie d'or*, s. 258. Zob. również *Cod. Just.* XI 11,2. Na spadek kursu miedzianej monety w stosunku do solidusa zwrócił uwagę już Mickwitz, *o.c.*, s. 87. Por. także